

BİR GÜNLÜK GÜNDELİK DİL

Âdem Terzi

- Bazı sözcükler tek başlarına taşımadıkları kimi anlamları birlikte kullandıklarında başka sözlere yükleyebilmektedirler. Söz gelimi “çakal, at” gibi hayvan adları, bitki adlarının başında kullanıldıklarında o bitkinin veya meyvesinin boyutu, tadı vb. özelliklerine değin türdeşlerine oranla değer düşürücü bir işlev yüklenirler.

Benzer biçimde, “günlük” ve “gündelik” sözcükleri de sıfat olarak kullanıldıklarında ilgili kavramın değer alanına dair genellikle olumsuz bir algı oluştururlar. Bunlardan biri de “dil” sözcüğüdür ki “günlük dil, gündelik dil” birleşik yapıları, dilin bu en eski ve en yaygın kullanım alanını öteki alanlarının gölgesine itmeye yönelik bir algıya kapı aralarlar.

Türkçe Sözlük'ün 11. baskısında “günlük dil” madde başı, “konuşma dili” maddesiyle eş anlamlı tutulmuş ve “*Günlük yaşayışta kullanılan ve yazı dilinden az çok farklarla ayrılmış bulunan dil.*” anlamı verilmiştir. Bu madde başı sözlüğün 12. baskısında çıkarılmış ve “konuşma dili” maddesiyle ilişkisi kesilmiştir ancak, “konuşma dili” maddesinin tanımını olduğu gibi bırakılmıştır.

Sözlerin bir araya gelişinden doğan anlam çeşitlenmesi, yukarıdaki tanımda geçen “az” ve “çok” sözcüklerinin birlikte kullanımında da görülmektedir. Nitelik veya nicelik bakımından önemli farkların birer ucunda duran bu iki söz bir araya geldiğinde yapı, “az” sözünününe yakın bir anlamı kazanır: “bir parça.”

Buna göre de konuşma dili, yazı dilinden ancak bir parça farklılık gösteren bir kullanım biçimine denk düşer. Bu farklılığın dilin hangi alanlarında olacağı açık olarak belirtilmemişse de daha çok kimi sözcüklerin yazılıştan “bir parça” farklı söylenmesinin kastedildiği düşünülebilir. Böylelikle bir açış konuşmasının icrası ile konuşmanın metni arasındaki fark kadardır söz edilen. O zaman konuşma dilinin karşılaştırıldığı alan yazı dili olarak görülmekte ve ayırım da daha çok

biçimle ilintili tutulmaktadır. Oysa hayatın akışında ihtiyaç duyulan söylemleri kapsayan gündelik dil, bu işlevine bağlı olarak belli dil alanlarının standart ifade biçimleri ve anlam ideallerinin karşısında durmaktadır.

“Günlük dil” ve “konuşma dili” kavramları *Türkçe Sözlük*’ün son baskısında eş anlamlılıktan muhtemelen bu bakımdan kurtarılmışsa da günlük dilin çoğunlukla konuşmaya dayanması, bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılmasına da yol açabilmektedir. Belki yine bu sebeple “günlük konuşma” madde başı da 11. baskı *Türkçe Sözlük*’te yine “konuşma dili” ile eş anlamlı olarak verilmiştir. Son baskıya bu madde başı da alınmamıştır.

Bu iki kavram ister eş anlamlı tutulsun ister tutulmasın, yine de konuşma dilinin yazı dilinden sadece söyleyiş farkıyla ayrışması ancak bir metnin olduğu gibi söze aktarılmasıyla mümkün olacaktır. Yoksa konuşma çoğunlukla etkileşimli bir dil kullanmayı gerektirir ki iki farklı dil-kültür altyapısının karşılaşması her seferinde mutlaka kendine özgü bir söyleme ihtiyaç duyacaktır. Bu da sözlerin yazılış ve okunuşu arasındaki “az çok” bir farkı aşan, alt yapılar arasındaki fark oranında sözlerin bizatihi anlamlarına kadar yansıyan, anlık iletişime özgü bir dil kurulmasını gerektirecektir.

Söz gelimi, bir sakatatçıda misafirimın çorbasını içmesini beklerken tatlı sorduğum garson önce tatlı olmadığını söylemiş, biraz üzerine gidince “*Katmerle künefe var.*” demişti. “*Onlar tatlı değil mi?*” sorusuna da “*Ne bileyim abi, sütlaç falan soruyorsun sandım.*” yanıtını vermişti.

Doğrudan yemek listesine bakılsa Esnaf ve Sanatkârlar Odası tarafından onanmış bir metinde katmer ve künefenin “tatlı” başlığı altında verilmiş olduğu görülecekti elbette. Ancak; misafirimın aksine benim sakatat çorbası içmememe, tatlıyı oturur oturmaz değil epey sonra istememe, belki konuşmama ya da görünüşüme göre karşımdakinde oluşan algı, tatlının tanımını Odanın metnine göre değil bizatihi bana göre kurmasına yol açmış olmalıydı.

Wittgenstein, “*Kafamızı karıştıran, sözcüklerin konuşurken duyduğumuz ya da yazılı veya basılı olarak karşılaştığımız görünüşlerinin bir-örnekliğidir tabii ki. Çünkü kullanımları o kadar belirgin durmaz karşımızda.*” derken bu bağıntılılığı düşünmüş olmalıdır (Wittgenstein, 2020: 27). Ayrıca, bu bağıntılılık tek taraflı da değildir. Bu ifadelerinin biraz ilerisinde geçen “*Biri bana, ‘çocuklara bir oyun gösteriver!’ diyor. Ben de onlara parasına zar atmayı öğretiyorum. Bunun üzerine ‘böyle bir oyunu kastetmemiştim’ diyor. Bana emri verdiğinde zar oyunun dışlanmasının aklından geçmiş olması mı gerekir?*” (Wittgenstein, 2020: 53) düşüncesi de sadece konuşurun değil alıcının da tetikte olması gerektiğini göstermez mi? İkisinin (alıcı-verici) dil-kültür kodlarını oluşturan arka plan ne kadar yakınsa anlaşmanın bu türdeki gerilimi de o ölçüde düşecektir.

Durum böyleyken, sözlükteki tanımın ilgi alanına yukarıdaki konuşmada geçen “abi/ağabey” biçimleri girecektir sadece; konuşmanın gidişine göre ortaya çıkan biçim ve de olası biçimler değil. Söz gelimi; bakılması amacıyla kendilerine gönderilen filden kurtulmak için Nasrettin Hoca’yı aracılığa ikna eden

köylü, bizatihi kendisini göndermek yerine bir dilekçe yollatsalardı Timur'a, söz verdikleri destekten sonradan caysalar da söylemin yarı yolda değişmesi mümkün olmayacaktı. O zaman da böyle bir fıkra ortaya çıkmayacaktı.

Bu kadar keskin olmasa da planlanmış bir söylemin içeriğinin ya da üslubunun kullanım anında değiştirilmesi, ifadeye farklı anlamlar ile söz dışı iletiler yüklenmesiyle ilintilidir. Her bir değişiklikten sonra yeni söylem seçenekleri de belirecektir. Olgulara yönelik betimleyici ifadeler dışında, aslında gündelik dilin neredeyse bu biçimde işlediği söylenebilir. Bu bakımdan, özellikle gündelik dilde kullanılan çoğu ifade, sözlük anlamının yanı sıra başka iletiler de taşır. Daha doğrusu, bu iletileri yollamak üzere dil bu alanda hem duruma hem alıcılara göre farklı farklı kullanılabilir. Yazı dilinde olan ve de olmayan her türlü anlatım olanağıyla...

Örneğin yazı dilindeki "rica etmek" ve "arz etmek" biçimleri statüleri konumlandırmak üzere standartlaşmışken ve neredeyse bu alana özgü iken bu iki biçimin sık kullanılmadığı gündelik dilde aynı ayrımı vermek üzere yüklemeye getirilen ilgili eklerden yararlanır genellikle. Buna göre "Şöyle şöyle *yapalım*." gibi bir örnek, yazı dilindeki "*birlikte yapalım*" tek bir anlamının yanı sıra, konuşmada sadece biri için "*sen yap*", daha çok kişi söz konusu olduğunda "*içinizden biri yapsın*" işleviyle sıklıkla kullanılabilir. Statü konumlandırma da daha başka yollarla çok sayıda dil oyunu kurulabilmektedir elbette.

Söz gelimi, aynı gün hastanede uzunca bir sırayı beklerken başka bir bölümün önündeki içeriye girmek istemeyen sekiz dokuz yaşlarındaki bir çocuk hasta, "*Korkuyorum diyorum size! Bana oyun oynuyorsunuz!*" sözlerini yüksek sesle tekrarlayıp duruyordu. Standart ve oldukça düzgün telaffuzunun yanı sıra "oyun oynamak" gibi bir deyim üst üste kullanması sırf çocuk olduğu için mızırlandırdığını, gerçekten korktuğunu anlatmak isteğine bağlı bir yol gibi gelmişti bana. Kendi kararını kendi verecek bir yetişkin gibi görünmeye çalışarak...

Dilin bu biçimli kullanımı gündelik dil felsefesinde derlenip toparlanarak özellikle Austin'in "söz edimleri kuramı" ile açıklanmıştır. Buna göre, gündelik dilin, bir anlamda konuşma dilinin, söylemlerinin anlam içeriğinden çok bunların hangi amaç için kullanıldığına bakmak daha yararlı görülmektedir. Çünkü bu alanda bir kelime ideal-standart anlamından da sıyrılarak dil dışı bir bildirinin işlevini yerine getirebilmektedir. Söz gelimi, "kuzu" sözü "kes" eylemiyle birlikte taşra lokantalarında kullanıldığında "soğan istiyorum" anlamını taşır ki bu kullanım, yeri bağlamında, soğana ağızlarında ya da argoda verilen herhangi bir farklı adlandırmadan çok başka bir işlev üstlenmektedir.

Aynı taşra hastanesinin başka bir bölümünden çıkan bir doktor, kapıda bekleyen kalabalığa kimi adlar okuyup cevap verenleri içeri alıyordu. Diğerlerinde olduğu gibi bu işi yapacak hemşiresi ya da odacısı yoktu sanırım ya da izinliydi daha yüksek olasılıkla. Çünkü cevap gelmeyen bir addan sonra "*Bakin buraya 'yok' diye yazıyorum; sonra vay beni **çığırma**dı demeyin.*" biçiminde seslendi. Standart dil açısından bütünlüklü bir tümcenin içindeki bu tek bir ağız ögesi de statünün ironik bir gösterme biçimiydi sanırım.

Yanı sıra bu örnek, gündelik dilde farklı dil alanlarının karşılaşma olasılığının az olmadığını da göstermektedir ki bu da onun başka, ama önemli bir özelliğidir. Yine aynı gün, yapı markette etiketi olmayan bir bahçe çizmesinin fiyatını benim için öğrenmeye çalışan ağız konuşuru iki çırağın uzunca bir listeden epey aradıktan sonra “Ç ile yazılıyomuş!” sevinciyle ederi bulmaları, bu sefer ağızların yazı diliyle karşılaşmasının renkli bir örneğini sunuyordu.

Yine de, yazı dilinin kimi anlaşmazlıkları önlemek ve belli bir uzlaşmayı korumak üzere yazılışları ve de anlamları değişmez biçimlere bağlayıp standartlaştırması özellikle kimi alanlar için anlaşılabilir ve elzem bir durumdur. Bu alanlarda dilden beklenen anlatım çeşitliliği ve dil oyunları değildir. Ancak bu gerekçe ve bununla ele geçen yetki de doğası gereği dili idealize etme eğilimini barındırır. “Çok eskiden beri filozoflar, bir ‘bildirim’in işinin, yalnızca, bir durumu ‘betimlemek’, ya da ‘bir olguyu bildirmek’ olabileceğini ve bunu da ya doğru ya da yanlış bir biçimde yapması gerektiğini kabul etmişlerdir.” (Austin, 2023: 39)

Aynı günlerde atlet Jaan Roose’un Boğaz’ı ip üstünde geçiş haberi ilgili alanlarda iki farklı başlık altında verilmişti: a) “İstanbul’a gelen atlet Jaan Roose, Asya kıtasından Avrupa kıtasına yürüyerek ip üstünde kıta değiştiren ilk insan oldu.” b) “Estonyalı atlet Jaan Roose Asya’dan Avrupa’ya ip üstünde geçti.”

Söz edilen eylemin gerçekleştirilmesi için İstanbul’da bulunulması ön koşuldur. Buna karşın “İstanbul’a gelen ...” ifadesinin metnin başına oturtulması, Atlet’in İstanbul’a gelip Boğaz’ı gördükten sonra eylemi gerçekleştirme kararı aldığına dair bir anlam ışığı da barındırır. Bu biçimin daha çok sosyal medyada kullanılması da bunun bir anlatım bozukluğu değil başlığın “tıklanıp” açılmasına yönelik bir dil oyunu olduğu kanısını uyandırmaktadır. Çünkü metin açıldığında Jaan Roose’un zaten o amaçla şehre geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yazı dilinin de betimleyici amaç dışındaki amaçlarla da kullanılabilirliği görülmektedir. Aslında bu da yazı dilinin, özellikle bugünkü iletişim yöntemlerine bağlı olarak, gündelik dil bağlamında giderek daha sık kullanılabilmesiyle ilintilidir. W. J. Ong’un “ikincil sözlü kültür” olarak betimlediği durum da yine bu yeni iletişim araçlarının varlığıyla ortam bulmaktadır. Bu ortamda yazının karakterlerinin izi varsa da kurama adını veren tabii ki sözün büyüdür.

İşte bu bakımdan, yazı dilinin kaleleri sayılan sözlüklerin, özellikle bugün, yazıya geçirilmemiş ve geçirilmeyecek dil ürünlerini de değerlendirmesi hem gerekli hem kolaydır. Çünkü gündelik dil ve -sadece telaffuza sıkıştırılmamış- konuşma dili, yazı dilinin az çok farklılaşmış biçimleri değil, dilin ormanlarıdır. Endemik türlerin çoğu da burada barınır: *Gündelik dil-oyunlarımızın tümünün muazzam çeşitliliğinin bilincine varamayız, çünkü dilimizin giysileri hepsini birbirinin aynı kılar.* (Wittgenstein, 2020: 244)

Kaynaklar

Austin, J. L., *Söylemek ve Yapmak*, çev.: R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul 2023.

Wittgenstein, Ludvig, *Felsefi Soruşturmalar*, çev.: Haluk Barışcan, Metis Yayınları,